

ISSN:1306-3111

e-Journal of New World Sciences Academy
2012, Volume: 7, Number: 2, Article Number: 4C0135

NWSA-HUMANITIES

Received: March 2012

Accepted: April 2012

Series : 4C

ISSN : 1308-7320

© 2010 www.newwsa.com

Zübeyir Ovacık

Ministry of Education

zubeyirovacik@gmail.com

Konya-Turkey

XVIII. YÜZYIL OSMANLI MODERNLEŞMESİNE FELSEFİ BİR KATKI: YİRMİ SEKİZ MEHMET ÇELEBİ VE SEMERETÜ'Ş-ŞECERE ADLI ESERİ

ÖZET

Osmanlı'nın Karlofça'dan sonra Batı ile ilişkilerinde askeri tedbirlerin ötesinde idari ve fikri hazırlıklara yönelmesi Batıdan güç devşirme gayesine matuftu. Bu çerçevede öncelikle ortaya konulan çabaların, bir panik atmosferinde, daha çok pratik çözümler olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Peki söz konusu ıslah çabalarının pratik veçhesine eşlik eden teorik gayretlerden de söz edebilir miyiz? Bu çerçevede Osmanlı'nın modernleşme serüveninin başlangıcı olarak kabul edebileceğimiz bu süreçte Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin ihmal edilmemesi gereken önemli bir isim olduğu görülmektedir. Nitekim Ahmed Hamdi Tanpınar, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Paris Seyahatnamesi'ni Osmanlı'nın batılılaşma serüveninin en önemli vesikası olarak kabul etmektedir. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin tabiat felsefesiyle ilgili bir tercüme eser niteliğindeki es-Semeretü'ş-Şecere adlı son dönemlerde ortaya çıkarılan bir eseri daha vardır. Bu makale çerçevesinde Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin es-Semeretü'ş-Şecere adlı söz konusu eseri bağlamında onun XVIII. yüzyıl Osmanlı düşünce hayatına, dolayısıyla Osmanlı modernleşmesine yaptığı katkıya yer verilmektedir. Bunun aynı zamanda Osmanlı modernleşmesinin teorik temellerine Batı dışı yerli referanslar bulma arayışları anlamına gelebileceğine de dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Düşüncesi, Modernleşme,
Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Tabiat Felsefesi,
Semeretü'ş-Şecere

**A PHILOSOPHICAL CONTRIBUTION TO THE XVIII. CENTURY OTTOMAN
MODERNISATION: YİRMİSEKİZ MEHMET ÇELEBİ AND HIS WORK "SEMERETÜ'Ş-ŞECERE"**

ABSTRACT

Ottoman's tendency towards administrative and intellectual preparations beyond military precautions in the relations with the West was aimed at gathering power from the West. In this framework, it seems possible that the efforts put forward were rather practical solutions in a panic atmosphere. Could we then talk about theoretical efforts that accompany the practical aspect of the so-called amendments? In this process which we can consider as the start of Ottoman's modernisation adventure, it is obvious that Yirmisekiz Mehmet Çelebi was a figure who can't be ignored. As a matter of fact, Ahmed Hamdi Tanpınar considers Çelebi's Paris Seyahatnamesi (Paris book of travels) as the most important evidence of Ottoman's modernisation Adventure. In this article, we want to shed light into Yirmisekiz Mehmet Çelebi's contribution to XVIII century Ottoman intellectual life, and as a result, to the Ottoman's modernisation in the context of his another work es-Semeretü'ş-Şecere which is a translation about Natural Philosophy and has been recently brought to light. It is also pointed out that this can be considered as a search for local references other than the West for the theoretical base of Ottoman Modernisation.

Keywords: Ottoman Thinking, Modernisation,
Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Natural Philosophy,
Semeretü'ş-Şecere

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) anlaşmaları Osmanlı devleti için dönüm noktaları niteliği taşıyan anlaşmalar olarak kabul edilmektedir. Zira söz konusu anlaşmalar sonrasında, Osmanlı siyasal ve sosyal hayatında sorgulamaların, dolayısıyla değişim ihtiyaçlarının gündeme geleceği bir dönemin kapısı aralanacaktır. Bu dönemden sonra artık Osmanlı toplumsal hayatında yeni arayışlar belirginleşecektir. Lale devri diye meşhur olmuş bir dönemi de içine alan bu devirde sanat faaliyetleri artmış, batıda yaygın olan sanat ve kültür faaliyetlerinin Osmanlı'da uygulanma imkanları araştırılmıştır. Örneğin bu çerçevede çinicilik gelişmiş, özellikle İstanbul'un birçok yerine saraylar, köşkler yaptırılmıştır. Kağıthane önemli bir eğlence-kültür merkezi haline gelmiştir. Şatafatlı göstergelerin öne çıktığı bu döneme damgasını vuran isim, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa olmuştur. III. Ahmet'le uyumlu bir ikili oluşturan İbrahim Paşa, savaşlardan ve kargaşadan bunalan topluma biraz olsun, rahat bir dönem yaşatmaya çalışmış ve Lale devri diye adlandırılan bu döneme uygun olarak çiçeklerin, edebiyatın, sanatın, mimarinin ön plana çıktığı bir dönemin öne çıkan ismi olmuştur (Uzunçarşılı, 1982 IV:162-171).

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Osmanlı toplumsal hayatının gelişen Batı medeniyetiyle temasını sağlamaya yönelik çabalarında daha çok pratik uygulamalarıyla gündeme gelmektedir. Peki bütün bu yenilenme çabalarının teorik temellerinden söz edebilir miyiz?

Renkli bir kişiliğe sahip olan Damat İbrahim Paşa'nın bilimsel araştırmaları teşvik edip edebiyat-sanat faaliyetlerini desteklediği ve kendi zamanında oluşturduğu ilim heyetiyle özellikle tarihle ilgili eserler başta olmak üzere Aristo'nun eserlerinden ve onun şerhlerinden tercümeler yaptırdığı bilinmektedir (Uzunçarşılı, 1982 IV:152, 155).

Ali Paşa'dan sonra sadrazamlık görevini üstlenen dönemin etkili bir yöneticisi olarak Damat İbrahim Paşa, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'yi kendi toplumsal projelerine uygun bir isim olarak görmektedir.

Bu anlamda Damat İbrahim Paşa'nın uygulamaya koyacağı yeni projelerinde Yirmisekiz Mehmet Çelebi'ye önemli roller verdiği görülmektedir. Avrupa ile ilişkileri geliştirme yolları arayan İbrahim Paşa, bu çerçevede Pasarofça anlaşması gereği Viyana'ya bir şehbender (konsolos) görevlendirirken; Fransa'ya da Yirmisekiz Mehmet Çelebi'yi elçi olarak göndermiştir (Uzunçarşılı, 1982 IV:170).

Damat İbrahim Paşa'nın Kağıthane merkezli yeni uygulamalarının (Unat-Server, 1974/33: 1003) Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Paris dönüşünün hemen sonrasına gelmesi tesadüfle açıklanamaz. Zira İbrahim Paşa, Paris'e gönderdiği elçisinin birikiminden istifade edecektir (Ayvazoğlu, 1996/5: 12). Batı ile ilişkilerin bir medeniyet alışverişi ekseninde geliştiği bu dönemde İbrahim Paşa, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'yi bu ilişki çerçevesine uygun olarak Fransa'ya elçi olarak gönderecektir (Uzunçarşılı, 1982 IV:151).

2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ (RESEARCH SIGNIFIANCE)

Osmanlı dönemine ait birçok alanda farklı araştırmalar yapıyor olmasına karşın özellikle Osmanlı düşüncesiyle ilgili analitik araştırmaların varlığına ihtiyaç bariz bir şekilde ortadadır. Bu çalışmanın önemi de bu açıdan değerlendirilmelidir. Zira XVIII. yüzyıl gibi Osmanlı açısından kritik bir dönemdeki felsefi düşünceye ait bir tercüme eserin (es-Semeretü's-Şecere) ve onun müterciminin (Yirmisekiz Mehmet Çelebi) Osmanlı düşüncesi açısından taşıdığı anlama yer vermektedir.

3. YİRMİSEKİZ MEHMET ÇELEBİ

Yirmisekiz Mehmet Çelebi XVIII. yüzyıl gibi Osmanlı devleti tarihi için kritik bir eşik olarak kabul edilen bir dönemde önemli

diplomatik görevlerinin yanı sıra teorik çabalar ortaya koyan bir isim olarak dikkat çekmektedir. Edirne civarında dünyaya gelen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Babası Yeniçeri ağalarından Saksoncubaşı Süleyman Ağa Gürcü kökenlidir (Veinstein, 1995/6: 1005). Babası gibi Mehmet Çelebi de gençliğinde Yeniçeri Ocağına girmiş ve ocağın yirmisekizinci ortasına (taburuna) kayıtlı olduğundan isminin başına bu sıfat eklenerek biline gelmiştir. Yeniçerilikte kısa sürede çorbacı, muhızır ağalığı gibi görevlere yükselen Mehmet Çelebi iyi eğitilmiş birisi olduğundan yeniçeri efendisi olmuştur (Banarlı, 1987/2: 791).

Başta askeri ve mali görevler olmak üzere devlet hayatında çeşitli görevler üstlenen Yirmisekiz Mehmet Çelebi, 1703 yılında tahta çıkan III. Ahmed döneminin ilk sadrazamlarından olan Ali Paşa zamanında merkezi bürokraside daha önemli görevlerde bulunmuştur. Nitekim Pasorafça (21 Temmuz 1718) anlaşmasında başarılı bir delegasyon görevi yapan (Uzunçarşılı, 1982 IV:140-146) Yirmisekiz Mehmet Çelebi, çevresinin dikkatini çekmeyi başarmıştır.

Esasında Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren bu devletle yakından ilgili olan Avrupa devletleri değişik dönemlerde Osmanlı ülkesinde geçici veya daimi statülerde elçiler bulundurmışlardır. Halbuki Osmanlı Devleti, elçileri ihtiyaç halinde görevlendirmiştir. Daimi statüde elçi gönderme uygulaması XIX. Yüzyılın başlarında başlar (Unat, 1974: 14).

Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin gerek Osmanlı tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı sayılan Pasarofça anlaşmasında aldığı görev; gerekse de Osmanlı'nın ciddi anlamda ilk büyükelçisi olarak görevlendirilişi onun Batı ile ilişkilerde ifa ettiği görevlerin ne kadar kritik olduğunu göstermektedir.

Pasarofça anlaşmasıyla artık batılılaşmanın ilk ciddi belirtileri ortaya çıkmaya başlarken; Paris büyükelçiliği ise Malta şövalyelerinin durumu, Osmanlı topraklarında bulunan Hristiyanlar'a ait kutsal yerlerin tamirata gibi ayrıntı sayılabilecek diplomatik meselelerin ötesinde, esasında Osmanlı'nın Batıyla kültürel ilişki kurma ihtiyacından, bir başka ifadeyle Osmanlı'nın Batı medeniyetinden yararlanabilme imkanlarını araştırma gayesine yönelikti (Lewis, 2000: 129).

Bu çerçevede ifade edilmelidir ki Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Paris seyahati vesilesiyle kaleme aldığı Seyahatname, Batılılaşma sürecinin ilk yazılı vesikası olarak da kabul edilmektedir (Karaalioğlu, 1982: 629; Karlığa, 1991: 309). Nitekim Türk Edebiyatındaki en önemli sefaretname olarak kabul edilen (Pala, 1996/4: 201) Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin bu hacmi küçük sefaretnamesi hakkında Ahmet Hamdi Tanpınar, "Hiçbir kitap garplılılaşma tarihimizde bu küçük sefaretname kadar mühim bir yer tutmaz" (Tanpınar, 1956: 10) ifadesine yer vermektedir.

Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa'ya elçi olarak gönderilmeye müsait bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır (Raşid, 1282/V: 213, 214). Zira elçilik ihdası sürecinde bu iş için öncelikle kapucubaşılardan Kara İnci düşünülürken; Fransa'nın İstanbul elçisi Marquis de Bonnac'ın bu görev için daha uygun bir kişinin seçilmesini isteyince İbrahim Paşa, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'yi bu göreve uygun bulacaktır (Banarlı, 1987/2: 791).

Fransız elçiliğinin temin ettiği tüccar kalyonuyla 7 Ekim 1720'de yola çıkan Yirmisekiz Mehmet Çelebi ve maiyetindekiler kırk altı günlük bir yolculuktan sonra 21 Kasım 1720'de Fransa'nın Toulon şehrine ulaşır ve burada gösterişli bir törenle karşılanır. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin söz konusu seyahati sırasında Fransa'da veba salgını vardı ve bu yüzden Türk heyeti de bir müddet karantinaya alındı (Lavarue, 1978: 25).

Yanında oğlu Mehmet Said Efendi başta olmak üzere yaklaşık kırk kişiyle Fransa'nın değişik şehirlerini, özellikle de Paris'i gezen Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Paris'i Osmanlı'nın Karlofça ve Pasarofça tecrübelerinin etkisinin hissedildiği bir atmosferin penceresinden seyrederek ki, onda Kanuni döneminin ihtişamına uygun düşen mağrur bir Evliya Çelebi bakışı yoktur. Fakat görmesini bilen ender yeteneklerden birisi olarak (Tanpınar, 1956: 8) Yirmisekiz Mehmet Çelebi, bütün dikkatli ve anlamlı gözlemlerini herhangi bir komplekse düşmeden sade bir üslupla aktarmaktadır (Rado,1967/2: 5).

Dünya mü'minin zindanı; kafirin cennetidir şeklindeki anlayışa atıfta bulunmakla birlikte Paris'in İstanbul kadar güzel olmadığını da vurgulayan Yirmisekiz Mehmet Çelebi, bütün bir toplumsal yapıyı dikkatle gözlemlemektedir (Veinstein, 1995/6: 1005). Bu çerçevede Yirmisekiz Mehmet Çelebi, operadan resim sergilerine kadar birçok etkinliklere katılırken Paris Tıbbiyesini, rasathaneyi, kiliseleri, kaleleri, sarayları, fabrikaları ve hayvanat bahçelerini de ziyaret eder. Bütün bu ziyaretlerde Batı'nın kurumlarını yakından tanımaya çalışır ve uygulanabilir bir medeniyet projesinin imkanlarını araştırır (Lewis, 2000: 129).

Bu çerçevede matbaaları da gezen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin yanında bulunan oğlu Mehmet Said Efendi, buradaki gözlemlerinden istifade edecektir. Zira Osmanlı'da matbaayı ilk kuran kişinin İbrahim Müteferrika ile beraber Mehmed Said Efendi olması bu çerçevede anlamlıdır. Mehmed Said Paşa, seyahat dönüşünde İbrahim Paşa'ya müracaat ederek matbaa ile ilgili girişimlerde bulunacaktır. Böylelikle Osmanlı'da matbaa ile ilgili gelişmelerde de Yirmisekiz Mehmet Çelebi ve oğlunun büyük etkilerinin bulunduğu anlaşılmaktadır (Berkes, 2002: 56-57; Demir, thsz:155).

Faizi mahlasıyla şiirler de yazmış olan Yirmisekiz Mehmet Çelebi, darphane nazırlığı gibi önemli görevlerde de bulundu ve bir yıl kadar da Mısırdaki kalmıştır (Mehmed Süreyya, 1996/II: 508).

Damat İbrahim Paşa'nın uygulamaları ile özdeşleşen Lale Devri, toplumda birtakım tepkilerin oluşmasına da neden olacaktır. Ekonominin bozulması, vergi toplamadaki huzursuzluklar, zevk-u safâya düşkünlük gibi nedenler, Lale devrinin sona ermesi ile neticelenen Patrona Halil İsyanını (1730) ortaya çıkacaktır. Bu isyanda İbrahim Paşa ve III. Ahmed'e yönelen tepkiler, yönetime yakınlığı da gerekçe kılınarak Yirmisekiz Mehmet Çelebi'ye de yönelmiş ve bunun sonucunda Kıbrıs'a sürgün edilmiştir (Unat-Server, 1974/33: 1005). Kıbrıs'ta sürgün hayatı yaşayan Yirmisekiz Mehmet Çelebi, 1732'de Lefkoşa'da dünyaya gözlerini yummuş ve oraya defnedilmiştir (Mehmet Tahir, 1975/III: 158).

Görüldüğü üzere Yirmisekiz Mehmet Çelebi ismini önemli kılan husus onun batılılaşma serüveninde oynadığı roldür. Bununla birlikte Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Osmanlı düşüncesine yaptığı katkıyla da dikkate alınması gereken bir isim olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Onun es-Semeretü's-Şecere adlı eseri bu yargıyı desteklemektedir.

4. ES-SEMERETÜŞ-ŞECERE

XVII. yüzyılın sonlarıyla XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı'da felsefi düşüncenin de kısmi bir hareketlilik kazandığı görülmektedir. Bu dönemde artık naklin konu edildiği dini eserlerin dışında, pozitif bilimlerin ele alındığı tıp, fizik, astronomi, matematik ve tarihle ilgili telif ve tercüme eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. Nitekim XVIII. yüzyılın Osmanlı düşüncesi bakımından bir silkinme, uyanış dönemi olarak nitelendirilebileceğini belirten Ahmet Hamdi Tanpınar, buna gerekçe olarak da Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin oğlu Said Paşa'nın İbrahim Müteferrika ile birlikte kurduğu matbaada basılan eserleri

göstermektedir ki burada modern astronomi ve fizikle ilgili eserler basılmıştır (Tanpınar, 1956: 11-12).

Söz konusu düşünce hareketliliğinde Yirmisekiz Mehmet Çelebi ile iyi ilişkiler geliştirmiş olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın önemli rolünün olduğu görülmektedir ki, kendisinin felsefi düşünceye ilgi duyan ve bilginleri bu konuda teşvik eden, onları destekleyen birisi olduğu görülmektedir (Karlığa, 1991: 294-308). İşte Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin tabiat felsefesiyle ilgili tercüme eseri olan ve son zamanlara kadar bilim dünyasında bilinmeyen¹ **es-Semeretü's-Şecere de** bu dönemde oluşan düşünce hareketliliğinin bir yansıması olarak görülebilir.

Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin **Semeretü's-Şecere** (Ağacın Meyvesi) adlı eseri, Şemseddin Muhammed ibn Mahmud eş-Şehrezûrî'nin bir felsefe ansiklopedisi niteliğindeki 'Rabbâni Hakikatlerin İlimleri Konusunda İlahi Ağaç' şeklinde tercüme edilebilen **eş-Şeceretü'l-İlâhiyye fî 'Ulûmi'l-Hakâiki'r-Rabbâniye**² adlı eserinin tabiat felsefesine ilişkin olan dördüncü bölümünün Osmanlı Türkçesine tercümesinden ibarettir.

Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin tercüme için seçtiği **eş-Şeceretü'l-İlâhiyye** adlı eserin sahibi olan eş-Şehrezûrî, Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde üretilen felsefi etkinliğin iki önemli akımından olan İshrakilik ekolüne mensub bir düşünürdür. Öyle ki Bu akımın kurucusu sayılan Suhreverdi'den sonraki ikinci önemli isimdir. eş-Şehrezûrî'nin söz konusu eseri, ishrakilik ile meşşailiğin sentezini ortaya koymakla da ayrı bir öneme haizdir

Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin günümüze ulaşan iki önemli eseri vardır ki, bunlardan birisini Paris Seyahatnamesi oluştururken; diğerini ise Semeretü's-Şecere adlı bu tercüme eser oluşturmaktadır. Osmanlı düşünce tarihi açısından her iki eser de öneme haiz eserlerdir. Seyahatname, yukarıda da belirttiğimiz üzere batılılaşma sürecinin başlangıcında oluşmuş önemli bir yazılı vesika niteliğindedir. Batı'ya ilişkin sistematik gözlemleri ifade eden bu eser Osmanlı toplumsal hayatında önemli etkiler bıraktığı söylenebilir

es-Semere-i Şecere ise, Osmanlı düşünce tarihinin gelişiminde önemli bir yer tutmaktadır. Şöyle ki, Avrupa'daki ilmi gelişmeleri izlediği anlaşılan ve kendi döneminde felsefi düşünceye kıymet vermiş birisi olan Katip Çelebi (1657) (Köprülü, 1973:234) önceleri ilmi liyâkâtın ölçüsünün felsefi ve nakli ilimlerin her ikisini de birlikte kuşatmakta arandığını; fakat son dönemlerde bazı kimselerin medreselerde felsefi-akli ilimlerin tahsilini engellediklerini söyler ve bu durumun düşünce hayatının durgunlaşmasına, verimsizleşmesine, dolayısıyla Osmanlı'nın duraklamasına, gerilemesine, irtifa kaybetmesine neden olduğunu anlatır (Katip Çelebi: 1971/II: 680). Katip Çelebi'nin akli/felsefi ilimlerin ihmal edilmesine yönelik bu eleştirilerinin Osmanlı düşünce muhitinde dikkate alınmaya başlandığını söylemek mümkündür. Bu anlamda XVIII. yüzyılda Osmanlı düşünürlerinin fiziğe olan alakalarının da arttığı görülmektedir (Demir, thsz/II:154).

¹Bu eser Prof. Dr. Bekir Karlığa'nın teşvikleriyle Kemal Sözen tarafından bulunup ortaya çıkarılmıştır ve "Şehrezûrî'nin el-Şeceret el-İlâhiyye isimli eseri ve Türkçe Tercümesi "Semeret El-Şecere" adı altında Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

²Secere-i İlâhiye, M. Necip Görgün tarafından Prof. Dr. Bekir Karlığa'nın yönetiminde doktora tezi olarak hazırlanıp üç cilt halinde neşredilmiştir. Bkz.: Görgün, N., (1996), "eş-Şeceretü'l İlâhiyye fî 'ulûmi'l- Hakâiki'r-Rabbâniyye", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki özellikle XVI. asra kadar Osmanlı düşünce muhitinde Gazali'nin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu çerçevede Tehafüt el-Felasife üzerinde çok sayıda şerh, haşiye, ta'likât tarzında çalışmalar yapılmıştır (DemirI, thsz: 52). İşte es-Semeretü's-Şecere'yi ilginç kılan durumlardan birisi de söz konusu düşünce geleneğinin dışına çıkarak Meşşai-İşraki sentezini barındıran bir eserin tercümesi olmasıdır. Bu anlamda farklı bir çizgi arayışı anlamına da gelmektedir. Nitekim bu çerçevede Yirmisekiz Mehmet Çelebi'yi XVIII. Yüzyılın yenilikçi kuşak düşünürleri arasında sayanlar vardır (Demir, thsz./II:109).

XVIII. Yüzyıl Batı düşüncesinin çeşitli kanallardan Osmanlı muhitine taşındığı bir yüzyıldır. Fakat burada Yirmisekiz Mehmet Çelebi böyle bir atmosferde doğu düşüncesine ait bir eseri düşünce dünyasına kazandırması da manidardır.

Semeretü's-Şecere'yi önemli kılan bir diğer husus da, onun klasik Aristotelesci fizik anlayışını kendi dilimizle Osmanlı düşünce hayatına yansıtan ilk fizik eseri olmasıdır. Gerçi Divan sairî Nev'i Efendi'nin (1599) Mehâsinu'l-Mütûn adlı eserinde de Aristoteles fiziğiyle ilgili bilgiler verilir; fakat bu müstakil bir fizik eseri değildir. Yine Hoca İshak Efendi'nin (1834) fizikle ilgili çalışmalarının, düşünce tarihçileri tarafından ilk fizik çalışmaları olarak değerlendirilmesi de yakın zamana kadar Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin böyle bir eserin var olduğunun bilinmemesiyle açıklanabilir (Sözen, 1989: 34; Adıvar, 1970: 112; Yenniçay, 485-489).

Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin fizik felsefesine ilgi duyan bir kişilik olduğunu söylemek mümkündür. Zira kendisi Paris seyahati sırasında rasathaneyi ziyaret etmiş ve orada gördüğü Astronomi aletleri, özellikle de teleskop ilgisini çekmiştir (Lewis, 2000: 279).

Öyle ki Yirmisekiz Mehmet Çelebi, felsefe-mantıkla ilgili belirli okumalarından sonra Meşşailiğin sistemiyle İsrakiliğin anlayışını birleştiren bir tabiat felsefesinin tetkikine ihtiyaç duyduğunu, fakat bu konu hakkında yazılmış kitaplardan öğrencilerin ellerinde dolaşanların yetersizliğini gördükten sonra Şehrezûri'nin ifadesi, uslubu mükemmel ve içindeki görüşleriyle tutarlı bir yapı oluşturan Şeceretü'l-İlâhiyye adlı eserinin tabiat felsefesiyle ilgili olan dördüncü bölümünü okuduğunu ve sonra da bu şekilde kapsamlı, Türkçe ifade edilmiş bir kitabın düşünürler arasında da maruf olmadığından hareketle, herkesin istifade edebileceği bu eseri "bi-ibâretih bi-lâ ziyade ve-lâ noksan" tercüme giriştiğini anlatır (Yirmisekiz Mehmet Çelebi, thsz: 1b-2a).

Semeretü's-Şecere'nin önsözünde yer alan "Abd-i kalîü'l-bidâa ve nâkîsü's-sînâa, Muhammed eş-Şehir Süleyman Ağazade" (Yirmisekiz Mehmet Çelebi, thsz: 1a) ifadesindeki Süleyman Ağazade Yirmisekiz Mehmet Çelebi'dir. Bunun böyle olduğu Kemal Sözen tarafından yapılan araştırmalarda, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Dairesi Bölümünde bulunan 424 nolu nüshanın iç kapağına düşülmüş "Yirmisekiz Çelebi merhûmun Şecere el-İlâhiyye'nin kısm-ı rabî'ini tercüme eylediği bahs-i nâdiredir." şeklindeki nottan anlaşılmaktadır (Sözen, 1989: 29-30).

Önceleri elinde eserin sadece bir nüshasının bulunduğunu ve bu nüshanın da yanlıışlarla dolu olduğunu ve diğer nüshalara ulaşma imkanının da olmadığını anlatan yazar, Ali Paşa'nın³ vezir-i azam

³Yimisekiz Mehmet Çelebi'nin yaşadığı dönemde dört tane Ali Paşa vardır ki, eserin kendisine takdim edildiği Ali Paşa'nın Damad Şehid Ali Paşa olması kuvvetle muhtemeldir. Bkz.: Karlığa, B., (1991), "Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Yeni Bulunan Bir Fizik Kitabı Tercümesi ve Onsekizinci Yüzyılın başında Osmanlı Düşüncesi", Bilim Felsefe Tarih I içinde, s.313, İstanbul.

olmasından sonra kendisine yardım etmesiyle sahih nüshayı temin ettiğini ve kendi tercümesiyle bu nüshayı kelime kelime karşılaştırıp gözden geçirdiğini ve eseri Ali Paşa'ya takdim ettiğini anlatır (Yirmisekiz Mehmet Çelebi, thsz: 2a-2b).

5. ES-SEMERETÜ'Ş-ŞECERE'NİN MUHTEVASI (CONTENTS OF ES-SEMERETÜ'Ş-ŞECERE)

Tabiat felsefesine ilişkin bir eser olan Semeretü'ş-Şecere bir mukaddime ile sekiz fasıldan oluşmaktadır. Mukaddime tabiat felsefesine giriş niteliğinde olup burada genel olarak tabiat felsefesinin konuları, ilkeleri ve temel kavramları açıklanmaktadır.

Mukaddimede ortaya konulan tabiat felsefesine ilişkin genel bir çerçeveden sonra birinci kısımda cismin tarifi, cismin varlığının ispatı, atom, madde-form, hareket, zaman-mekan gibi bütün cisimlere ilişkin genel açıklamalara yer verilmektedir ve bu kısım on fasıldan oluşmaktadır⁴.

İkinci kısım ise yer ve gök cisimlerinin basit yapılarına ilişkin açıklamaları ihtiva eder. Dört Unsur, oluş-bozuluş (kevn-fesad), tabii mekan gibi konular bu kısımda yer almaktadır.

Üçüncü kısımda değişim-karışım ve yoğunlaşma-seyrelme konuları ele alınırken dördüncü kısım da birtakım yeryüzü ve gökyüzü olayları ele alınmaktadır. Kimya ve Astroloji gibi disiplinlerin de konu edildiği beşinci kısım ise madenlere ilişkindir⁵. Altıncı kısım, nebati nefse ilişkin iken; yedinci kısım, hayvani yetilere ilişkindir. Ve son olarak da Nefs-i nâtika ilişkin bir çok konuların yer aldığı sekizinci kısımla eser sona ermektedir. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin bu eserinin İstanbul kütüphanelerinde dört tane nüshası mevcuttur. Semeretü'ş-Şecere'nin İstanbul kütüphanelerinde bulunan nüshaları:

- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Bölümü: 424.
- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Bölümü: 460.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü: 1917.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Bölümü: 526.

6. SONUÇ (CONCLUSIONS)

Osmanlı Devleti içi dönüm noktası niteliğindeki Karlofça'dan (1699), özellikle de Pasarofça'dan (1718) sonra Osmanlı düşünce muhitinde bir takım soruların ve sorgulamaların gündeme geldiği görülmektedir. Bu çerçevede geliştirilen pratik çözümlerin yaslandığı teorik çabalar da dikkat çekmektedir. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin **es-Semeretü'ş-Şecere** (Ağacın Meyvesi) adlı fiziği de içine alan tabiat felsefesi niteliğindeki tercüme eserini de böylesine bir teorik çalışma olarak görmek mümkündür.

Esasında Osmanlı devletinin bekası için sarf edilen bütün çabaların (ıslah hareketlerinin) esasen bir dünya görüşüne, bir başka ifadeyle metafizik bir tasavvura dayandığını söylemek durumundayız. Fiziğin ötesine olan bakışın ise fizikten tamamen bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir.

⁴ Mukaddime ve birinci kısım yüksek lisans çalışması olarak hazırlanmıştır. Bkz.: Bağdatlı, M.İ., (2001), Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Semere-i Şecere Tercümesinde Tabiat Felsefesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁵ İkinci kısımla beşinci kısım arası da yüksek lisans çalışması olarak hazırlanmıştır. Bkz.: Ovacık, Z., (2003), Şehrezuri Felsefesinde Unsurlar Teorisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Nitekim felsefe tarihine baktığımızda geliştirilen felsefi sistemlerin varlığın bütün boyutlarıyla ahenkli bir yapı oluşturmaları nispetince varlığa ilişkin tutarlı bir açıklama tarzı olarak kabul edildiklerini görürüz. Bu anlamda geliştirilen metafizik sistemlerin fizikle iç içe olduklarını görürüz. Zira fizikten bağımsız bir metafizik bir tasavvur oluşturmak ne kadar müşkül ise; metafizik bir tasavvura dayanmayan bir fizik sistemi ortaya koymak da o kadar sığ olacaktır.

Yirmisekiz Mehmet Çelebi tarafından **eş-Şeceretü'l-İlâhiyye fî 'Ulûmi'l-Hakâiki'r-Rabbâniye** gibi bir eserin, özellikle de tabiat felsefesiyle ilgili bölümünün tercüme için seçilmiş olmasını, o dönemde Osmanlı düşünce hayatında bu eserin ortaya koyduğu fikriyata uygun bir tasavvurun varlığına olan ihtiyaçla açıklamak mümkündür.

Zira Müslüman toplumların yaşadığı kültürel havzalarda ortaya konulan felsefi geleneğin genellikle iki ana damar çerçevesinde geliştiği kabul edilmektedir. Söz konusu akımlar, Meşşailik ve İshrakilik şeklinde ifade edilmektedir. İshrakilik akımının sistemleştiricisi olarak kabul edilen Suhreverdi'nin öğrencisi olan ve XIII. yüzyılın son dönemlerinde yaşadığı anlaşılan Şehrezûri'ye ait olan **eş-Şeceretü'l-İlâhiyye** ise Meşşailikle İshrakiliğin sentezini ortaya koyan bir eserdir. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin tercüme için böylesi bir eseri seçmesi söz konusu eserin sentezci yapısıyla ilgili görünmektedir.

Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Müslüman toplumların yaşadığı havzada üretilen bir felsefi eserin tercümesiyle ortaya koyduğu teorik çaba, dönemin Batı eksenli modernleşme arayışlarına bir tezatlık oluşturmaz. Zira modernleşmenin erken dönemi sayılan ve bir geçiş niteliğindeki bu dönemde zaten farklı arayışlar, dolayısıyla sentezler gündeme gelmektedir. Bu aynı zamanda yenilenmeye yerli bir referans bulma şeklindeki ihtiyatlı bir tavır da gündeme getirebilir. En azından Osmanlı düşüncesinin teorik olarak yeni yönelişlere kapı aralarken bunun teorik temellerinin yerli olması gibi bir kaygıyı gündeme getirmesi de dikkate değer bir noktadır.

KAYNAKLAR (REFERENCES)

1. Adıvar, A., (1970), Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul.
2. Ayvazoğlu, B., (1996) "Lale devri", Osmanlı Ansiklopedisi, Tarih/Medeniyet/Kültür, İstanbul: İz Yayıncılık.
3. Banarlı, N.S., (1987), Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, c.2, İstanbul: MEB Basımevi.
4. Berkes, N., (2002) Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
5. Bursalı Mehmet Tahir Efendi, (1975), Osmanlı Müellifleri, c. III, İstanbul.
6. Chevalier, J., ve Lavarue, çev.: Sezen Ongan, (1978), "Nimes'te Bir Osmanlı Elçisi", Hayat Tarih Mecmuası, yıl:14 sayı:1.
7. Demir, R., *Philosophia Ottomanica II*, Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türk Felsefesi, Ankara: Lotus.
8. Gilles, V., (1995), "Mehmed Yirmisekiz Çelebi Efendi", The Encyclopedia of İslam, c.6, Leiden.
9. Karaalioğlu, S.K., (1982), Resimli Türk Edebiyatçılar Sözlüğü, İstanbul.
10. Karlığa, B., (1991), "Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Yeni Bulunan Bir Fizik Kitabı Tercümesi ve Onsekizinci Yüzyılın başında Osmanlı Düşüncesi", Bilim Felsefe Tarih I. ss.278.
11. Katip Çelebi, (1971), *Keşfü'z-Zunûn II*, nşr.: Şerafeddin Yalıtıkaya-Rıfat Bilge, İstanbul.

12. Köprülü, M.F., (1973), "İzahlar ve Düzeltmeler", Barthold, W., İslam Medeniyeti Tarihi içinde, T.T.K.B., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
13. Lewis, B., (2000) Müslümanların Avrupayı Keşfi, çev.: İhsan Durdu, İstanbul.
14. Pala, İ., (1996) "Osmanlı Edebiyatı" Osmanlı Ansiklopedisi, Tarih/Medeniyet/Tarih, c.4, İstanbul: İz Yayıncılık.
15. Rado Ş., (1967), Yirmisekiz Çelebi Sefaretnamesi, Hayat Tarih Mecmuası, yıl 3, sayı 2, s.5.
16. Raşid, M., (1282), Tarih-i Reşad, V, İstanbul.
17. Sözen, K., (1989) Şehrezûri'nin El-Şeceret El-îlâhiyye isimli Eseri ve Türkçe Tercümesi Semeret El-Şecere (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
18. Süreyya, M., (1996), Sicill-i Osmani II, (yay. hz.: Nuri Akbayar) "Faizi Mehmed Efendi" (Yirmisekiz Çelebi), İstanbul.
19. Tanpınar A.H., (1956), XIX. Asır Türk Edebiyat Tarihi, İstanbul: İÜE Fakültesi Yayınları.
20. Unat F.R., (1974), Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, Ankara.
21. Unat, F. ve Server, R.İ., (1974), Aylık Ansiklopedi, Sayı: 33, İstanbul.
22. Uzunçarşılı, İ.H., (1982), Osmanlı Tarihi, c. IV, Ankara: T.T.K. Basımevi.
23. Yenniçay, F., "Tanzimattan Evvel Ve Sonra Fizik Tedrisatı Hakkında Bir Taslak" (Tanzimat Yüzüncü Yıldönümü içinde, ss. 485-489.)
24. Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Semeretü's-Şecere, Hazine Bölümü: 424., Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi.